

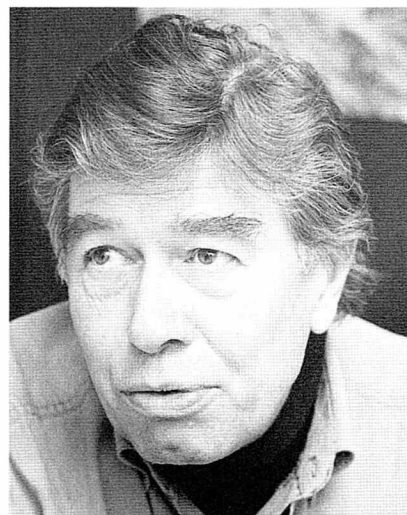
Frygtkultur og risikosamfund

Af Michael Hviid Jacobsen

De nye sociale problemer,
samtidsdiagnoserne og den nye
sociologiske pessimisme^{*)}

Dette indlæg, der omhandler fremvæksten af en ny type af, hvad sociologer i efterhånden mange år har kaldt 'sociale problemer', er tilegnet mindet om Tore Jacob Hegland, den ånd og det faglige engagement, han lagde for dagen i sit mangeårige virke. For ham var det sociologiens fornemmeste opgave aktivt at deltage i belysningen og afhjælpelsen af samt løsningen på sociale problemer. Dette vil være den arv, han efterlader til sine akademiske efterkommere, og som vi som en stafet, på hver vores måde, må tage op og forsøge at føre videre. Dette er en udfordring for os som enkeltpersoner såvel som for vores disciplin som helhed.

Da sociologiuddannelsen blev grundlagt her i Aalborg for godt og vel fem år siden ved konferencen 'Fremtidens Sociologi' udtalte den tilstedeværende polske sociolog Zygmunt Bauman (1998) som et ekko af den tyske sociolog Jürgen Habermas, at sociologer på højde med gode socialarbejdere skulle forsøge at gøre sig selv arbejdsløse gennem deres virke. Sociologer skulle altså stræbe efter at være problemløsere og problemknusere. For mig at se er dette i bund og grund et modernistisk ideal og forestilling; på mange måder et levn der hører den tidsalder til, hvor sociologer var, hvad Bauman selv andetsteds kalder 'lovgivere' snarere end 'fortolkere', og hvor man stadig troede, at samfundet kunne perfektioneres og verden stod til at redde. Tiden

Tore Jacob Hegland (1933-2002).
Foto: Henning Bagger

er nu en anden, men skal vi stadig tilstræbe dette ideal om at løse problemer? Det er min opfattelse, at den nutidige fornemste opgave derimod snarere er at forsøge at fortolke samtiden, og om muligt herigennem se ansatser af det fremtidige samfund – dets muligheder og begrænsninger. Dette er lettere sagt end gjort, da vi kun har få og ofte vage indikatorer på, hvilken fortolkning af fremtiden, der er den rigtige.

Storm P. udtalte således engang de efterhånden berømte ord, at det er svært at spå, særligt om fremtiden. Intet kunne i sociologisk sammenhæng være mere sandt, hvorfor forhåbninger om i sociologiens navn at forudsige, ofte har vist sig at være blevet gjort til skamme. Det er nu også ganske svært at tilstræbe det mindre ambitiøse, der ligger i at forstå og fortolke nutiden. Hegel konstaterede engang ganske rigtigt, at ingen civilisation er i stand til begrebsligt at indfange sig selv. Dette kan kun gøres af eftertiden i historisk tilbageblik. Historikere har tilsyneladende en fordel her fremfor sociologer, men vi skal ikke fortvivle – der findes nemlig ingen ultimative, autoritative og uantastelige sandheder, der kan nedfældes om nutid og fremtid, uden at alternative fortolkninger og udlægninger uværgeligt dukker op. Dette betyder derfor heldigvis også, at vi som sociologer ikke bliver arbejdsløse lige med det samme, selv hvis vi forsøger at indgå aktivt i problemløsning. For hvad, der udgør og konstituerer et socialt problem, dets omfang, konsekvenserne samt afhjælpelsen af det er stadig lige så uafklarede spørgsmål i sociologien, som dengang i modernitetens guldalder, hvor man troede, at vi var i stand til at redde samfundet fra sig selv. Risiko- og frygtforskningen er blot de seneste eksempler på denne divergens i og strid om fortolkningernes forrang – hvad der udgør problemer men også, hvad der kan gøres ved dem.

Uden med hensigt at ville fornærme nogen kan det hævdes, at nyere generationer af sociologer i dag, modsat mange fra midten af det 20. århundrede, er blevet tilbøjelige til at betragte strukturfunktionalistiske begreber og forklaringer, og ofte

med god grund, med en vis grad af sund skepsis. Dog burde vi huske på Robert K. Mertons (1936) ualmindelig gode tilføjelse til sociologien ved sin fokusering på 'utilsigtede konsekvenser'. I dag er der opstået en hel diskursiv formation om og fortolkningstradition af de 'utilsigtede konsekvenser' af menneskelig handling – eller faktisk hele to diskurser. På den ene side finder vi den efterhånden velkendte om risikosamfundet, og på den anden side det seneste skud på den sociologiske stamme om frygtkulturen. Jeg vil her for argumentets skyld præsentere dem som analytisk adskilte idealtyper, der i deres faktiske diskursive aktivitet dog på mange måder nøje hænger sammen. Med diskurser eller diskursive formationer menes, som Stuart Hall konstaterer:

En diskurs er en samling af udtalelser, som tilvejebringer et sprog til at tale om, eksempelvis en måde at repræsentere, en bestemt type af viden om et tema på. Når udtalelser om et tema foretages inden for en bestemt diskurs, så muliggør diskursen, at temaet konstrueres på en bestemt måde. Den afgrænser også andre måder, hvorpå temaet kan konstrueres. En diskurs består ikke blot af én udtalelse men af adskillige udtalelser, der arbejder sammen for at udgøre [...] en 'diskursiv formation' (Hall 1992:291).

Disse diskursive formationer er samtidig også ofte forsøg på at samtidsdiagnosticere – forsøg på at sige noget om samfundets nuværende tilstand og påpege patologier såvel som til tider også positive kendetegn ved en tidsperiode, der sædvanligvis klumper sig sammen om særlige temaer eller fænomener. Dette med at forfatte samtidsdiagnoser er ingenlunde en ny men en ældgammel sociologisk beskæftigelse: Marx, Weber, Durkheim, Tönnies, Simmel etc. var alle involverede heri, og de spor, de efterlod sig, har inspireret mange efterkommere, til trods for at mange sider af virkeligheden har forandret sig markant siden da – fra modernitet til senmodernitet, fra nationalstat til global orden, fra et udpræget industrisamfund via et risikosamfund til forsøg på at tilvejebringe et sikkerhedssamfund.

Eksisterende paradigmer og skoledan-

nelser er således samlinger af relativt ensartede samtidsdiagnoser udsprunget fra de klassikere, som sociologien prydes af, der samtidig også udgør aktive diskursive formationer – dette bevirker, at man har en ens fokusering, fælles begrebsvalg og samler sig om bestemte løsningsforslag. Man konstruerer virkeligheden på en bestemt måde, 'definerer situationen' relativt ensartet så at sige. Herved bliver ens fokus ofte rettet mod særlige domæner, hvadenten vi taler om kapitalisme, industrialisme, rationalisering eller andre temaer som risiko og frygt.

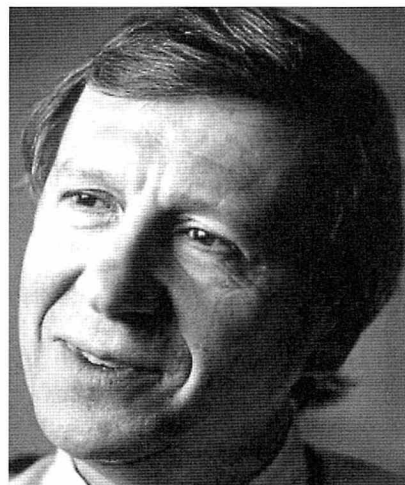
Kendetegnende for mange af de klassiske samtidsdiagnoser var, at de var udpræget pessimistiske, skeptiske og dystre – tænk blot på Max Weber (om rationaliseringens jernbur), Oswald Spengler (om kulturens forfald), Ferdinand Tönnies (om fællesskabets forfald) eller Theodor Adorno og Max Horkheimer (om de negative sider af teknologi og videnskab). Disse var, kort sagt, sociologiske sortseere, der til trods for og ikke på grund af, at de alle var tyskere og alle børn af moderniteten, langt fra var alene i deres pessimisme, der også bredte sig til andre nationale sammenhænge og tidsperioder. Store perioder af sociologiens historie har været kendetegnet ved et særligt pessimistisk syn og nutiden er ingen undtagelse – det er på mange måder nærmest blevet en professionslidelse, at man skal se på den sociale verden i form af negative tegn, en dyster optik eller i kritisable samfundsforhold og udviklingstendenser.

Pessimisme i sociologien afspejler ofte pessimisme i samfundet i almindelighed. Tænk blot på den samtid, hvori Weber, Durkheim og Marx udviklede deres teorier – perioder markeret ved oprud, hastig forandring, omvæltning og opløsning. Intet under at også Adorno og Horkheimer så dystert på deres samtid, da de i 1944 udgav deres *Oplysningens dialektik*, og da Marx og Engels skrev deres kommunistiske manifest var der vold i gaderne rundt om i Europa og selve den traditionelle moralske orden var under angreb. En tysk dignitar udtalte således i 1848: "Jeg tror, at vi lever kort før tæppefald. Alle gamle ideer er enten opløst eller befinder sig i opløsning. Hvad der skal komme siden hen, har jeg ingen anelse om. Men jeg tror, at katastrofen bliver frygtelig". Det var bl.a. derfor, at Marx og Engels selv anvendte ordene,

'alt helligt bliver klædt af, alt fast fordufter'; en meget rammende karakteristik af en verden under radikal forandring – en forandring der afføder både forhåbninger og frygt.

Tankegangen om 'afslutninger' og kriser hører derfor ikke fortiden til, og den er atter begyndt at indfinde sig som et kendetegn ved nutiden. Hvor fokuseringen på 'begyndelser' prægede den gryende modernitet i form af fremskridtstro, optimisme og vækst, så er modernitetens afvikling derimod præget af de modsatte tendenser. Anthony Giddens, der ellers er kendt for sin optimisme i forhold til mange andre samtidsfortolkere, udtalte således for små ti år siden:

I dagens samfundsvidenskaber, som i den sociale verden selv, står vi overfor en ny dagsorden. Vi lever, som alle ved, i en tid kendetegnet ved afslutninger. Der er, for det første, afslutningen ikke blot på et århundrede men på et årtusinde [...] Fin de siècle er blevet identificeret med følelser af

Anthony Giddens: Vi lever i en tid kendetegnet ved afslutninger.

Foto fra Anthony Giddens og Christopher Pierson: *Samtaler med Anthony Giddens – At forstå moderniteten*. Hans Reitzels Forlag.

desorientering og utilpashed i en sådan grad, at man kan undre sig over, om alt denne snak om afslutninger, så som modernitetens afslutning eller historiens afslutning, bare reflekterer dem (Giddens 1994:56).

Senmodernitetens dystre side, som Giddens kalder den, står således centralt i mange af nutidens diskursive formationer og samtidsdiagnoser både i sociologien som i andre samfundsmæssige kredse – blandt eksperter, politikere og befolkningen i almindelighed. Dette sker på bekostning af de fortolkninger, der fokuserer på den mere positive og optimistiske side af samtiden.

Fremvæksten af frygt og risiko

En af årsagerne til fremvæksten af bekymring, panik og frygt skyldes, at vi lever i en post-traditionel orden, hvor vi ikke længere kan forvente, at traditionelle institutioner som religion, statsmagt og slægtskab på forhånd giver os løsninger på nutidens problemer, problemer der ikke var fremherskende, da sociologien så dagens lys i modernitetens tidsalder, og som ikke var til stede, da kerneinstitutioner som national- og velfærdsstat først så dagens lys. Disse problemer er, som Giddens gør os opmærksom på, både af intensiv og ekstensiv karakter, går i dybden såvel som rammer bredt. Det er derfor, at diskurserne og diagnoserne om risikosamfundet og frygtkulturen har sat ind som nye måder, hvorpå man kan italesætte den grundlæggende eksistentielle *Usikkerheit*, som Bauman kalder sammensmeltningen af henholdsvis usikkerhed, utryghed og uvished, som tilsyneladende i udpræget grad kendetegner vores nutidige vestlige verden. Der er som konsekvens opstået en, hvad jeg vil kalde 'krisens begrebskompleks', hvor negativt ladede udtryk bruges til at beskrive nutiden – udtryk som moralsk panik, krise, opløsning, frygt, risiko, fare, kaos, forfald, utryghed, angst, undergang og

usikkerhed for blot at nævne nogle få (cf. Dunant & Porter 1996).

Mennesker har naturligvis til alle tider følt sig utrygge, og meget tyder faktisk på, at vi i vid udstrækning har været i stand til at eliminere mange af de traditionelle kilder til frygt og risiko gennem fremskridt inden for teknologi, økonomi og videnskab. Se blot på, hvordan det er lykkedes os inden for mindre end 200 år at fordoble den gennemsnitlige menneskelige levealder. Vi har været i stand til at skabe et samfund, hvor lykke og glæde og sikkerhed på mange måder er garanterede ingredienser. Det nye er dog, at vi i dag i langt større grad end tidligere selv er aktive skabere og producenter af mange af de usikkerhedsmomenter, der konfronterer og truer vores liv og eksistens, hvadenten disse trusler og farer er håndgribelige eller indbildte. Som Durkheim slog fast i *Om den sociale arbejdsdeling*: "Hvis vi er mere åbne over for fornøjelser, så er vi også mere åbne over for smerte" (Durkheim 1964:233) – en særdeles rammende karakteristik af tilværelsens dobbelthed i moderniteten

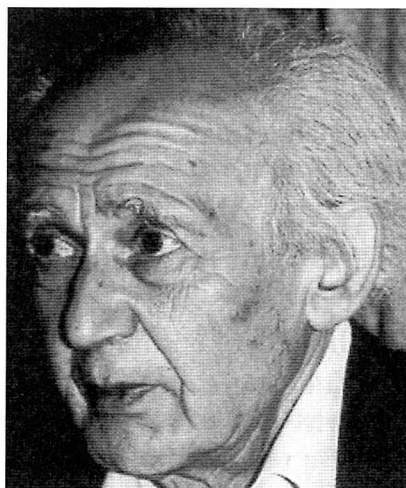
Ulrich Beck – hans risikodiskurs har et nærmest apokalyptisk skær.
Foto fra Ulrich Beck: *Fagre nye arbejdsverden*.
Hans Reitzels Forlag.

som til alle andre tider, der er fulgt i kølvandet på moderniteten og dens optimistiske opfattelse af muligheden for at skabe 'det gode samfund', 'det fælles bedste' eller 'det perfekte samfund', hvor alle er lykkelige og lever i fred, fordragelighed og frihed fra frygt.

Farer har således altid luret, men hvor der tidligere særligt i risikobegrebets maritime oprindelse var et vist element af positiv udfordring og oplevelse forbundet med fare og risiko (*risco/risicum*), så er denne vinkel i takt med, at vi selv er blevet skabere af truslerne, i dag stort set forsvundet, og er blevet afløst af frygt, usikkerhed og en negativ konnotation i forbindelse med risiko. Dette kan man bl.a. takke risikodiskursen for, der særligt i Ulrich Becks (1992) fremtrædende udlægning har fået et nærmest apokalyptisk og eskatologisk skær. Det er ikke uden grund, at de intellektuelle, der begræder nutidens tilsyneladende miserable tilstand, af Umberto Eco (1994) blev døbt 'apokalyptiske' grundet deres pessimisme og utopiske ønske om frelse og forløsning fra disse utilfredsstillende forhold, som menneskeheden har påført sig selv. Skæbnen, der i førmoderniteten var årsagen bag ulykker og katastrofer, er samtidig vendt tilbage for fuld styrke og hjem søger nu senmoderniteten – en skæbne, som vi stadig skyggebokser med i vores forsøg på at undslippe risici og farer.

Man har tidligere naturligvis også talt om frygt og risiko i tilværelsen, tænk blot på heksehysteriet i de nordamerikanske kolonier i nybyggertiden, som bl.a. Goode og Ben-Yehuda i en sociologisk kontekst viste (1994) og som Henry Miller i sin fantastiske bog *The Crucible* (for få år siden filmatiseret med den danske titel *Heksejagt*) med skønlitterær pen illustrerede. Eller frygten for epidemiske sygdomme i middelalderen og for at blive begravet levende i romantikken. Subjektiv eller kollektiv frygt har således altid eksisteret side om side med visse objektive sandsynligheder for, at man egentlig havde noget at frygte. Man talte også om frygt, risiko og krise i 1970'erne og op igennem 1980'erne i forbindelse med store samfundsmæssige temaer som økonomi og økologi, men den krise, der nu florerer omhandler snarere noget dybere som moralsk panik, frygt og eksistentiel angst – et decideret frontalangreb på vores grundlæggende følelse af ontologisk sikkerhed. Som Bauman med en dyster samtidsskildring skriver i sin bog *In Search of Politics*:

Samtidens verden er en kontainer fuld til kanten med fritflydende frygt og frustration, som desperat

Zygmunt Bauman: Vi er bange og forvirrede; forvirrede fordi vi er bange, og bange fordi vi er forvirrede.
Foto fra Zygmunt Bauman: *Fællesskab – en søgen efter tryghed i en usikker verden.*
Hans Reitzels Forlag.

søger afløb. Livet er gennemtrængt af dystre forestillinger og ildevarslende forudannelser, der alle er mere frygtindgydende grundet deres uspecificerbarhed, tågede konturer og gemte rødder (Bauman 1999:14).

Frygt for terrorisme, computer-virus eller kroppens forfald og forurening er blot eklatante eksempler herpå. Disse kilder til frygt er nu noget, der grundet – og måske takket være – vores lovpriste refleksivitet, som vi tilsyneladende ikke kan undslippe, konstant ligger og lurar i de individuelle adfærdsmønstre og institutionelle anordninger. Med denne refleksivitet følger også tvivl – vi har ikke længere faste holdpunkter og autoriteter er overalt i forfald. Selv videnskabelige eksperter er uenige om, hvad vi bør frygte, hvorfor, og hvad man kan gøre mod denne frygt.

Igen indfanger Bauman denne følelse:

Vi er bange og forvirrede; forvirrede fordi vi er bange, og bange fordi vi er forvirrede. Lige under den overflade, som vi bevæger os på, forekommer der at være en tyk strøm af kogende frygt, der med stigende hyppighed bryder gennem den daglige rutines tynde skorpe for at begrave eller fortære alt i sin nærhed. Der er ingen mulighed for at vide, hvor og hvornår det næste udbrud vil forekomme (Bauman 1996:21).

Frygt er med andre ord en følelse, og det er vigtigt at huske på, og ofte en følelse, der er intimt forbundet til andre følelser som forvirring, tvivl, usikkerhed o.s.v. Den kan være affødt af en konkret fare, men det kan lige så vel være ubegrundet. Søren Kierkegaard (1844/1993) sondrede som bekendt semantisk mellem frygt og angst. Hvor den første var objektrelateret, så henviste den sidstnævnte snarere til en generel følelse af, hvad han lidt vagt kaldte for 'svimmelhed'. Hermed mente han en mere grundlæggende og eksistentiel følelse af ubehag og utryghed. Også Sigmund Freud (1973) sondrede mellem *Realangst* og neurotisk angst – den første henvisende til, at en konkret fare konfronterede en, mens den anden refererede til en sygelig indstilling og tvangsadfærd, der ikke var affødt af umiddelbar fare. Forskellen ligger altså i, hvorvidt der er en grund, en objektiv årsag om man vil, til frygten eller ej. Dette udgør i og for sig også den grove demarkation, man kan drage mellem diskursen om risikosamfundet og den om frygtkulturen, hvor den ene drejer sig om at objektivere årsagerne til menneskers nuværende oplevelser af ubehag og fare, så forsøger den anden at subjektivere dem. Samtidig er særligt frygtdiskursen også ude på at vise og afsløre de bagvedliggende kollektive omstændigheder for de angst- og frygtformer, som eksempelvis Freud og Kierkegaard i deres eksistentia- listiske udlægninger begge individualiserede. Her trækkes på Charles Wright Mills (1959), der med stor sociologisk indsigt noterede sig, at "*angst opfattes ikke så meget som en personlig defekt men snarere som en konsekvens af de sociale vilkår og kulturelle modsætninger, som mennesker*

dag ind og dag ud gennemlever". Så der er både forskelle og visse ligheder mellem frygt- og risikodiskurserne afhængig af, om man betragter deres påpegninger af årsagerne til frygt og risiko, deres fokus på konsekvenser eller på deres bud på mulige løsninger.

Risikosamfundet på godt og ondt
Lad os først se lidt nærmere på den diskursive formation om risiko. Fremvæksten af diskursen om risikosamfundet var nøje forbundet med de ændringer, der fandt sted i løbet af tiden efter den Anden Verdenskrig og blev affødt af den ekspanderende keynesianske velfærdsstat, der i sin blinde optimisme fokuserede på vækst, økonomi, produktion, politik og senere, måske for sent, også på økologi – altså mange af de klassiske modernistiske områder, der siden gik hen og blev berørt af modernitetens utilsigtede konsekvenser. Det var således en diskurs, der i det store og hele omhandlede industrialismen og kapitalismen og særligt deres bieffekter på miljø og mennesker. Risikosamfundsdiskursen har siden sin første konkrete begrebsliggørelse ved Yair Aharoni i 1981, og ikke hos Beck, som ellers ofte tilskrives begrebets oprindelse og ikke mindst dets popularitet, nærmest antaget karakter af en ortodoks konsensus, som de fleste sociologer i en årrække har støttet op om. Som Niklas Luhmann konstaterede i sit bidrag til italesættelsen af risiko i *Iagttagelse og paradoks*:

Først i de senere år er sociologien begyndt at beskæftige sig mere alvorligt og udførligt med temaet risiko. Anledningen skal sandsynligvis ikke søges i sociologiens teoriudvikling. Temaet bliver blæst ind i forskningslandskabet som af en stormvind. Det kan samtidig være en kærkommen anledning til at vende sig bort fra hidtidige temaer, som man er blevet træt af (hvilket ikke nødvendigvis betyder, at man har haft succes med den hidtidige forskning) (Luhmann 1990/1997:155).

Risikodiskursen tæller bl.a. udover Beck, Luhmann og Giddens også markante navne som Mary Douglas, Aron Wildavsky, Deborah Lupton og på dansk grund

Klaus Rasborg og Thomas Breck. Diskursen oplevede en kraftig vækst nationalt og internationalt særligt i 1980'erne og endnu mere efter den engelsksprogede udgivelse af Becks *Risk Society* i 1992. På mange måder kan man således tolke risikodiskursen som en kærkommen mulighed for mange forskere til at vende sig mod nye temaer, men der er vel reelt også noget konkret, nogle håndgribeligt nye problemer, der har forandret sig i samfundet, der har foranlediget, at risici pludselig er blevet et centralt akademisk tema? Således må det forholde sig, hvis vi skal tro Giddens' berømte og berygtede begreb om 'den dobbelte hermeneutik', hvor der er et samspil, en vekselvirkning mellem sociologi og samfundsliv. Eller forholder det sig snarere som Gordon Allport med en vis grad af humoristisk sarkasme konstaterede, at samfundsvidenskabsfolk aldrig løser sociale problemer – de bliver blot trætte af dem, finder nye temaer, og overlader de gamle problemer til nye generationer?

I tilfældet med risikodiskursen, så tror jeg, at man skaber mindst lige så mange problemer, som man forsøger at løse, og derfor har de seneste år også vist en perlerække af kritiske studier, der vender sig mod mange af de antagelser, som risikosamfundseksponenterne har stået for. Formålet med risikosamfundsdiagnosen er nemlig enten at skabe et forsikringssamfund, som Francois Ewald talte om, eller et sikkerhedssamfund, som Beck selv er inde på. Problemet er blot, at de fleste risici har forandret sig og i dag er så omfattende i deres konsekvenser, således at forsikring og sikkerhed i dag fremstår som magre eller umulige modsvar mod dem, og de fleste risici er ydermere usynlige og uden umiddelbare kausale ophav, så hvem skal man skyde skylden på?

Risikodiskursen forsøger således at appellere til en utopisk subpolitik eller andre mere svævende forhåbninger.

Frygtkulturdiskursen har derimod ikke de store aspirationer om umiddelbart at fremskaffe løsninger på faktiske problemer – den påpeger blot problemernes omfang og størrelse, følelsesmæssige udtryksform og forsøger at finde de skyldige ved at

fokusere på, at problemerne ofte er pseudo-problemer, der af visse samfundsmæssige interesser blæses ud af proportioner og konstrueres som faktiske problemer.

Frygtkulturen og fremvæksten af nye former for sociale problemer
Jeg betragter såvel risikodiskursen og særligt frygtdiskursen som modsvar, sociologiske modsvar, på faktiske forandringer i den sociale verden, som forsøg på at italesætte stort set de samme fænomener blot med forskellige ordvalg og begreber – nemlig eksistentiel angst og en kollektiv følelse af utryghed, uvished og usikkerhed affødt af nye former for risici og frygtfænomener, som sociologien hidtil ikke var opmærksom på. Når alt dette er sagt, så er det vigtigt at påpege, at der er stor forskel på de to diskurser – både angående ophav, eksponenter, påpegning af problemer og forslag til løsninger. Det forekommer mig desuden som om, at frygtdiskursen i de senere år kvantitativt har fået mere vind i sejlene, mens risikodiskursen ikke længere drives frem af Luhmanns forømtalte stormvind. Hvis det var en storm, der i løbet af 1980'erne satte skub i risikodiskursen, så er det snarere en orkan, der har blæst frygtdiskursen i fremgang de seneste femti år (cf. Jacobsen 2002). En simpel indholdsanalyse af nyhedsudsendelser, avisoverskrifter, indholdet i akademiske tidsskrifter eller titler på samfundsvidenskabelige bøger over de seneste år vil afsløre, at frygtbegrebet har vundet indpas – ikke på bekostning af men som supplement til risikobegrebet.

Visse fænomener kan man derfor hævde, måske bedre kan belyses af frygt- end risikodiskursen. Dette drejer sig sådan lidt sat på spidsen om det subjektive eller intersubjektive kontra det objektive, kollektive stemninger kontra kausale årsagsforklaringer, det irrationelle kontra det rationelle, det følelsesmæssige (kollektivt eller individuelt) kontra det fornuftsmæssige, det indbildte eller fremstillede billede kontra de faktiske forhold, det usandsynlige kontra det sandsynlige, det, der bruser op kortvarigt (på højde med Durkheims '*collective effervescence*') for atter at forsvinde kontra det varige og bestandige.

Frygtdiskursen er et forsøg på at indfange de underliggende og tilsyneladende ofte svært tilgængelige kollektive følelser, moralske forestillinger og meninger, der lurder under overfladen, og som sociologien hidtil ikke i tilstrækkelig grad har formået at forstå, forklare og indfange, selvom visse forskere igennem tiden har forsøgt. Således udtalte Stanley Cohen allerede tilbage i starten af 1970'erne i sin undersøgelse af det ubehag, den utryghed og 'moraliske panik', som bl.a. kampen mellem de såkaldte Mods og Rockers og andre radikale ungdomsgruppers fremvækst bevirkede:

Samfund forekommer nu og da at være underlagt perioder af moralsk panik. Nogle vilkår, en episode, en person eller grupper af mennesker fremtræder for at blive defineret som en trussel mod samfundsmæssige værdier og interesser; deres væsen præsenteres på en stilistisk og stereotyp måde af massemedierne [og] socialt anerkendte eksperter udtaler deres diagnoser og løsningsforslag; der opstår (eller oftere) søges tilflugt i måder at håndtere tingene på; så forsvinder vilkårene, falder bort eller forfalder og bliver mindre synlige (Cohen 1972:9).

Som Kenneth Thompson (1998:8) for nylig har vist, er det kendetegnende for denne slags kollektiv panikfølelse, at der opstår en kædereaktion, hvor (1) en særlig gruppe af mennesker defineres som en trussel mod samfundets værdier eller interesser, (2) at denne trussel af medierne afbildes i en let genkendelig og utvetydig form, (3) at der er en hastig opbygning af offentlig bekymring, (4) at myndighederne og beslutningstagerne eller skaberne af den offentlige mening kommer med udmeldinger og foretager konkrete handlinger for at afværge truslen, og (5) at panikken som konsekvens går i sig selv igen. Dette er et let genkendeligt mønster for moralsk panik, hysteri og 'full blown' frygt. Rockere og andre grupper af samfundslivet, eller hvad Cohen i en samlebetegnelse kalder 'folkedjævl', afføder den dag i dag stadig følelser af frygt og angst, men også nye fænomener er blevet aktualiseret. Der er dog stor variation internt i henholdsvis frygt- og risikodiskurs, selvom der er visse

fællesnævnerne også. Hvor risikodiskursen ofte har taget sit afsæt i mere naturvidenskabelige traditioner eller til andre tider i antropologiske forestillinger, så har frygtdiskursen snarere haft et vist psykologisk eller socialpsykologisk tilsnit. Frygten er med andre ord en social relation; det er altid en frygt *for* noget eller rettet *mod* noget. Denne frygt er ikke blot individuel men bundet i kollektive og kulturelt indlejrede forestillinger om eksempelvis rent og urent, som Mary Douglas inden for risikodiskursen omtalte. Derfor taler den ene diskurs også mere om *samfund* som et system, mens den anden taler mere om *kultur* som en mere omsiggribende størrelse, hvilket markerer en substantiel mere end blot en semantisk forskel. Freuds klassiske formulering står derfor centralt i beskrivelsen af frygtdimensioner. Han skrev i sin bog *Kulturens byrde*:

Vi trues med lidelse fra tre retninger: Fra vores egen krop, som er dømt til at forfalde og gå i opløsning, og som end ikke kan klare sig uden smerte og angst som faresignaler; fra den eksterne verden, som kan rase mod os med en overvældende og skånselsløs ødelæggelseskraft; og slutteligt fra vores relationer til andre mennesker (Freud 1973:14).

Disse tre dimensioner har frygtdiskursen taget til sig og foretaget såvel teoretiske udredninger som empiriske undersøgelser af. Lad mig her blot nævne et eksempel, der har fået en ny værdi i løbet af den seneste tid. Frygtdiskurseksponenten – faktisk en af de første til at italesætte frygt i nyere sociologi – Brian Massumi beskrev eksempelvis den kollektive følelse, der opstod i USA i kølvandet på mordet på J. F. Kennedy den 22. november 1963:

Revner begyndte at vise sig overalt. Der fandtes ikke længere et sikkert opholdssted. [Angrebet] kunne komme fra en hvilken som helst retning, på et hvilket som helst tidspunkt i en hvilken som helst form [...] Selv nydelse følte ikke længere på samme måde. Rygning blev den snigende begyndelse på en dødbringende sygdom. Mad blev en forsmag på hjertesygdomme. Selv kroppen vendte sig mod 'selvet'; i 'ungdomskulturen' er selve kødets eksistens blevet begyndelsen til forfald [...] Industrialise-

ring, som engang var fremskridtets budbringer, truede verden med miljømæssig kollaps [...] Overalt fandtes umiddelbart forstående ulykker (Massumi 1993:10).

Denne diagnose kunne med næsten samme ordlyd være skrevet efter angrebet på World Trade Center den 11. september sidste år, og henviser ganske godt til den galopperende følelse af angst og usikkerhed, som uhyggelige og ofte ufattelige begivenheder som denne afføder blandt mennesker.

Fortalere for frygtkulturen i dens mange variationer er bl.a. omtalte Brian Massumi, Zygmunt Bauman, Frank Furedi, Barry Glassner, Iain Wilkinson, Kenneth Thompson og Nancy Schultz. De har forfattet bøger, der med dyster brodbærer titler som *Culture of Fear* (faktisk hele to af slagsen), *Age of Anxiety* og *Fear Itself*. Hvor risikodiskursen som regel opfordrer til konkret kollektiv eller individuel handling for at minimere sandsynligheden for risici på baggrund af objektive fakta, og som derfor grundlæggende er optimistisk, at man på sigt vil kunne løse mange af problemerne, så er frygtdiskursen i mange tilfælde snarere enten fokuseret på, hvordan folk bliver passive, lammede og apatiske på grund af frygten, eller drejer sig om, hvordan man forsøger at vise handlekraft ved at slå ned på de forkerte men tilgængelige kilder til frygt.

Der er således også en udpræget dyster diagnose gemt i frygtdiskursen, hvor mennesker systematisk umyndiggøres og gøres til genstand for forfølgelse eller ansvarsfralæggelse. Angela McRobbie udtrykte disse to strategier affødt af frygt ved at skrive, at skabelsen og indgydelsen af frygt drejer sig om at få mennesker til at "vende sig bort fra hverdagslivets kompleksitet og synlige sociale problemer og enten fortrække ind i en 'fæstningsmentalitet' – en følelse af hjælpeløshed, politisk magtesløshed og lammelse – eller at indtage en overivrig 'der må gøres noget' holdning" (McRobbie 1994:277). De senere års politiske programmer fra særligt højrefløjen har illustreret denne tendens meget godt. Bauman har også vist, hvordan lov-og-orden-mentaliteten i mange vestlige lande

er blevet et kunstigt forsøg på at gøre noget ved uvished og utryghed ved at fokusere på usikkerhed og kilderne hertil, hvor forfejlet det end er. Han skriver, at "*det konstante princip bag alle strategier, som er blevet brugt op igennem historien for at gøre livet med frygten mulig at leve, har været at skifte opmærksomheden væk fra ting, som man intet kan gøre ved, til ting, som man kan gøre noget ved*". I et andet studium relateret til diskursen om frygtkulturen har Wendy Hollway og Tony Jefferson (1997:258) konkluderet, at "*i en usikker tidsalder vil diskurser, der forekommer at tilbyde en løsning på ambivalens ved at skabe identificerbare ofre og skyldige skurke, sandsynligvis figurere højt i statens uendelige forsøg på at påtvinge social orden*". Der er altså visse samfundsmæssige grupperinger, der har en særlig interesse i at opretholde et vist frygtniveau i samfundet eller rette opmærksomheden mod bestemte grupper af individer. Dette skal jeg kort vende tilbage til om lidt.

Frygt under forandring

– fra det store til det små?

Hvis man skal forsøge en kort sammenligning mellem risiko- og frygtdiskurserne, så kan man sige, at det, frygtdiskursen er god til modsat risikodiskursen, er, at den interesserer sig for det nære, det følte, det ofte irrationelt frygtede, uden at skulle retfærdiggøre eller stille sig til dommer over, hvorvidt det er en begrundet og berettiget følelse eller ej. Kendetegnende for frygtdiskursen er, at den fokuserer på, at frygten, med Baumans ord, er blevet privatiseret: "*Individet er blevet friset til at fortolke hans eller hendes egen frygt, at døbe den med privat udvalgte navne og forsøge at klare den på egen hånd. Den store frygt er blevet udstykket i mindre enheder og derved privatiseret*" (Bauman 1999:63). Vi er med andre ord tilsyneladende gået fra den store risikofaktor i forbindelse med atomkrig og økologisk ragnarok, der i 1970'erne i kollektivt engagement fik folk op af sofaerne og fik børn til at ligge søvnløse i sengene om natten, til, hvad Massumi kalder 'low level fear'. Det er en frygt, der drejer sig om det nære, det hver-

dagsagtige, det, der gennemsyrrer vores mest intime relationer med andre mennesker modsat det globale og det altødelæggende. Kort sagt, og med Mikhail Bakhtins ord, er der tale om, at en 'kosmisk frygt, der på allestedsnærværende men alligevel abstrakt vis gennemsyrrer alle niveauer af tilværelsen, afløses af den 'officielle frygt', der befinder sig primært på et niveau, hvor den kan sanses og er mere håndgribelig (cf. Hirschkop 1997).

Henning Bech (2002) har på dansk grund netop vist, hvordan denne lille frygt kan kædes sammen med forståelser af 'det onde' på baggrund af data uddraget fra Værdiundersøgelsen og forskydninger heri over en tiårs periode. Hans primære eksempel drejer sig om homoseksualitet men slutteligt breder han temaet om 'det onde' ud og bruger eksemplet om naboskab, og hvordan det seneste årti har medført en markant ændring i forhold til, hvem man frygter mest at have som nabo. Naboskab fortæller meget om menneskelig frygt, da naboer befinder sig fysisk tæt på os, og derfor har en vis adgang til vores liv. I dag som dengang var det primært narkomaner, drankere og kriminelle, der udgjorde kilden til den største følelse af frygt, mens politisk engagerede naboer fra venstrefløj samt homoseksuelle ikke længe figurerer højt på listen, som det ellers var tilfældet i 1990. Derimod er der et stigende ubehag forbundet med at være nabo til tilhængere af den yderste højrefløj, hvilket naturligvis er affødt af den lokale sag fra Nørresundby, hvor en beboergruppe kollektivt gjorde noget ved deres frygt for at være naboer til en naziborg. Disse enkeltsager pustes op til bristepunktet og bliver til skræmmebilleder i mange menneskers daglige liv – mange flere end de, der egentlig berøres af kilden til frygt. Som i Gregory Batesons (1936/1958) berømte 'skismogenetiske kæder', er der en indbygget vedvarende selvforstærkende og irreversibel effekt men meget få effektive stopklodser.

Frygten forandrer sig altså i takt med forandringer i samfundet angående moral og værdier – den ligger med andre ord aldrig stille. Måske har angrebet på USA den 11. september 2001 og dets efterdøn-

ninger ændret vores frygtfokus og frygtniveau på ny, hvilket miltbrandhysteriet, den skærpede lufthavnssikkerhed, militær mobilisering, skræmmekampagnen overfor visse grupper af indvandrere m.v. udviser en tilbøjelighed til. Måske er vi atter på vej hen mod de store kilder til frygt? Frygt er derfor også en særdeles politiseret størrelse, hvorimod risiko som regel har taget udgangspunkt i nogle ret kliniske og naturvidenskabelige konnotationer, der kommer til udtryk bl.a. i såkaldt psykometriske modeller og sandsynlighedstabeller, hvor den objektive sandsynlighed for at befinde sig i farezonen kunne beregnes.

Fremvæksten af frygtdiskursen, der empirisk har anvendt kvantitative empiriske undersøgelser og frygtskalaer til at afdække frygtens omfang, har derimod peget meget kontant på, at der tilsyneladende er opstået en politisk interesse i at italesætte frygt, hvis den ikke altid har fandtes, som særligt medierne velvilligt lader sig inspirere af. Frygten er, som Bauman konstaterer, blevet den største industri (cf. Christie 2000). Firmaer, der sælger alarmsystemer, forsikringer eller udlejer private vagtværn, har oplevet et kraftigt momentum i de seneste år. Man kan faktisk næsten tale om den politiske eller mediemæssige konstruktion af frygt, hvor det gælder om at kapre vælgere eller seere.

Man benytter sig her ofte af, hvad Jens Tonboe (1997) med en rammende betegnelse har kaldt 'det kontrafaktiske princip'. Ifølge dette princip fortolkes og udlægges virkeligheden bevidst med et blindt øje mod fakta, eller fakta omfortolkes således, at de passer ind i det billede af verden, man ønsker at præsentere fra et bestemt moralsk synspunkt. Det er en normativt funderet legitimerende strategi, der igennem en negativ spejling af virkeligheden, forsøger at fremstille eksistentielle og samfundsmæssige spørgsmål på en særligt kontrafaktisk måde, der som sin målsætning har skabelsen af et 'sikkerhedssamfund', der nok på mange måder er en mere passende betegnelse end det yndede 'risikosamfund'. Midlerne er at præsentere vrangbilleder af virkeligheden, der forøger frygten.

På grund af den kontrafaktiske fortolkning bliver mennesker bange for de forkerte ting – som også Glassner (1999) og Schultz (1998) har vist i deres undersøgelser af amerikanske tilstande og som Furedi (1997) og Bauman (1999) viser med udgangspunkt i eksempler fra det engelske samfund. Man er således bange for seriemordere eller voldskriminalitet, alt imens biltrafikken eller forbrugsrelaterede sygdomme dræber eller forkrøbler et langt større antal mennesker hvert år. Eller tag som illustrativt eksempel på den kontrafaktiske fortolkning, som frygtdiskursen italesætter, pædofili-frygten, der i flere europæiske lande toppede for nogle år siden, hvor uskyldige kærtegn mellem mandlige pædagoger og børn pludselig blev problematiseret og kriminaliseret. Dette førte bl.a. til, at mandlige pædagoger eller frivillige i sportsklubber blev stigmatiserede og mistænkeliggjorte på en måde, som de fleste uskyldige og hæderlige mennesker ville nægte at acceptere. Konsekvensen er, at vi i vores samfundsmæssige kontrafaktiske og politiserede vurderinger rammer de forkerte kilder til frygt og ofte rammer dem hårdt med alvorlige konsekvenser til følge. Dette fører til moralske stramninger, ansvarsforflyttelse, viktimisering (og ofte hvad William Ryan kaldte 'blaming the victim') samt marginalisering og stigmatisering. Desuden bliver mennesker overladt til, hvad Beck betegnede som at 'søge biografiske løsninger på systemiske modsætninger'. Mennesker kommer som konsekvens til at konfrontere kilderne til frygt ene og alene i stedet for kollektivt – de søger således løsningerne det forkerte sted, og derfor antager løsningerne, på samme måde som de problemer, man søger løsninger på, ofte en pseudokarakter.

Frygt – en udfordring for den sociologiske fantasi

Det er i et sådant klima, præget af frygt og angst, sociologiens opgave at skabe nogle diagnoser, der er mere passende på faremomenter i virkeligheden, hvadenten de går under navnet risiko eller frygt. Frygt og risiko er nemlig relaterede, det store genspejles i det små og vice versa, og

Furedi beskrev i sin egen analyse af frygt således, at *"det er blevet klart, at meget af panikken angående miljøet eller teknologien har en meget lignende struktur med samfundets besættelse af stress, seksuelle overgreb og chikaneri"* (Furedi 1997:v).

Dette gør det om muligt endnu mere påkrævet, at vi forsøger at se tingene i sammenhæng og skabe synteser mellem frygt- og risikodiskurserne. Dette er en opgave, der ligger foran os og venter.

En af de primære problemer med at forsøge på at kombinere frygt- og risikodiskurserne er dog, at de i udgangspunktet bygger på væsensforskellige epistemologiske grundantagelser. Hvor risikodiskursen i vid udstrækning (med undtagelse af bl.a. Luhmann og Douglas) bygger på realistiske antagelser, så er frygtdiskursen i bund og grund socialkonstruktivistisk. Vi bliver nødt til at overkomme disse til tider kunstige og ufrugtbare opretholdte barrierer, hvis vi skal kunne gøre os forhåbninger om at indfange sociale fænomener som risiko og frygt på en fyldestgørende og meningsfuld måde. Vi bør således have en pragmatisk i stedet for en doktrinær eller 'religiøs' indstilling til disse metodologiske udgangspunkter, som Ulrich Beck fangede godt med ordene:

Jeg betragter realisme og konstruktivisme som værende hverken en enten-eller mulighed eller som et spørgsmål udelukkende om overbevisning. Det skulle ikke være nødvendigt for os at sværge troskab til en bestemt position eller et teoretisk perspektiv. Beslutningen om at antage en realistisk eller en konstruktivistisk tilgang er for mig rent pragmatisk, et spørgsmål om at udvælge de passende midler til at opnå et ønsket mål (Beck 1999:134).

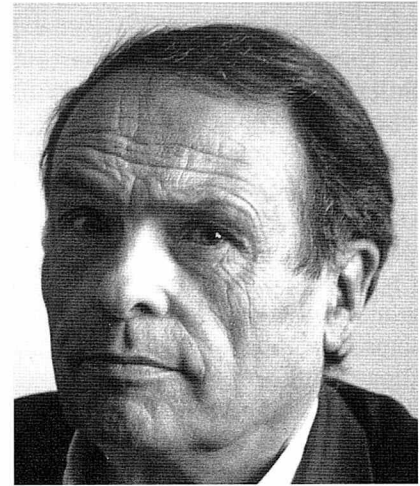
Der ligger således også metodologiske fordringer og udfordringer, udover de teoretiske og empiriske, i at forsøge at indfange sociale fænomener som frygt og risiko. For at kunne bygge bro mellem kunstigt skabte yderpositioner, dualismer og dikotomier, bliver vi nødt til at opgive bedagede og belastende troskabsforestillinger om adskilte paradigmer eller diskursive formationer, der ikke vil i dialog med hinanden. Vi skal opgive den skyttegravskrig,

der i lang tid ufrugtbart har afholdt realisme og konstruktivisme samt en mængde andre modsætningspar i sociologien fra at slutte fred.

Der skal som afslutning lyde en appel til, at vi tager både risiko og frygt alvorligt som sociologiske fænomener, forsøger at sammenkæde de to samtidsdiagnoser, der efterhånden længe har stået som kompromisløse diskursive saltstøtter i hver sin ende af sociologien uden at kunne kommunikere sammen med det uheldige resultat, at man har mistet muligheden for at se sammenhænge i stedet for fragmenter, sammenhængen mellem risiko og frygt og deres fælles politiserede grundlag (cf. Wilkinson 2001). En konvergens mellem disse samtidsdiagnoser er påkrævet og nødvendig – en konvergens byggende på, hvad C. Wright Mills betegnede som en 'sociologisk fantasi', der ser samfundsmæssig historie og individuel biografi i nøje sammenhæng, og som konsekvens også betragter risiko og frygt som to sider af samme sag i stedet for modsatrettede diskurser.

Dette vil også være medvirkende til, at den irrationelle frygt ikke får tag i mennesker, på samme måde som det vil gøre det muligt at se udover de snævre universer, som gør, at mennesker med Mills' ord, betragter verden som en serie af 'fælder', hvori deres liv fastlåses blandt andet af ubegrundet frygt. Den sociologiske fantasi som en bevidsthedskvalitet hos sociologer såvel som almindelige mennesker gør det muligt at undslippe denne fælde, dette frygtens jernbur, og risikosamfunds- og frygtkultursdiskurserne kan samlet men ikke hver for sig i en ikke ubetydelig grad tilbyde en sådan ramme, der på mere fyldestgørende vis kan indfange tilværelsen i den nuværende sen- eller postmoderne tidsalder. Vi skal bare se at komme i gang – vi har faktisk intet at frygte.

Samtidsdiagnoser er nemlig også indirekte fremtidsdiagnoser, hvis vi accepterer, at fremtiden i en eller anden forstand bygger på nutiden. Som Leibnitz engang konstaterede, så er nutiden svanger med fremtiden, fremtiden er en allerede iboende og eksisterende del af nutiden. Det betyder, at man i de samtidsdiagnoser,

Pierre Bourdieu: Evnen til at foretage fremtidsprognoser er en forudsætning for al handling, der betragtes som rationel. Foto fra Pierre Bourdieu: *Modild*. Hans Reitzels Forlag.

man er medvirkende til at skabe, også kan skimte udsigterne til de diskurser og de virkelighedsformer, der kommer til at dominere sociologien såvel som samfundslivet fremover. For at kunne forstå og foregribe fremtiden er det derfor nødvendigt, at vi forholder os til den akutte og aktuelle nutid, som Pierre Bourdieu argumenterede for, da han i sin første franske udgave af *Modild*, *Contre-feux* skrev følgende:

Evnen til at foretage fremtidsprognoser er en forudsætning for al handling, der betragtes som rationel [...] For at kunne forestille sig et revolutionært projekt, hvilket vil sige at være i besiddelse af en godt udtænkt hensigt om at forandre nutiden med henvisning til en planlagt fremtid, er et minimum af greb om nutiden nødvendig (Bourdieu 1998:96-97).

Uanset om vi taler om en revolution eller reformation af nutiden, så er det vigtigt, at vi husker på, at nutiden og fremtiden hænger uløseligt sammen – og fortidens hold på nutiden og fremtiden må ej heller glemmes. For at få det mest fyldestgørende billede af vores nutid er det derfor min

opfordring, at sociologien forsøger at kombinere begge disse omtalte diskurser om frygt og risiko til begges gensidige gavn, så vi kan få belyst sammenhængen mellem objektive risici og subjektive eller kollektive følelser af frygt og derved, måske, være med til at aflive mange af de myter og demaskere de uigennemskuelige samfundsmæssige eller faglige forhold, der har skygget for vores sociologiske fantasi. På den måde kan vi vise os først og fremmest som fortolkere og senere måske endda som medhjælpende til problemløsning. Herved er cirklen sluttet. Dette må i en påstået dystre tid være sociologiens fornemmeste opgave, i Aalborg såvel som andre steder, i årene fremover.

Michael Hviid Jacobsen Institut for Sociale Forhold og Organisation, Aalborg Universitet

Referencer

- Aharoni, Yair (1981): *No-Risk Society*. Chatham, NJ: Chatham House Publishers Inc.
- Bateson, Gregory (1936/1958): *Naven: A Survey of the Problems Suggested by a Composite Picture of a New Guinea Tribe Drawn from Three Points of View*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bauman, Zygmunt (1996): "The Moth Seeks Out the Lamp". *New Statesman*, 9 (427):21-23.
- Bauman, Zygmunt (1998): "Sociological Enlightenment – For Whom, About What?". *Dansk Sociologi*, 9 (særudgave):43-54.
- Bauman, Zygmunt (1999): *In Search of Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Bech, Henning (2002): "Det onde i Danmark". *Dansk Sociologi*, 13 (3):49-76.
- Beck, Ulrich (1992): *The Risk Society*. London: Routledge.
- Beck, Ulrich (1999): "Risk Society Revisited: Theory, Politics, Critiques and Research Programmes", in *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1998): *Contre-feux: Propos pour servir à la résistance contre l'invasion néo-libérale*. Paris: Liber-Raisons d'Agir.
- Christie, Nils (2000): *Crime and Control as Industry*. London: Routledge.
- Cohen, Stanley (1972): *Folk Devils and Moral Panics*. London: MacGibbon and Kee.
- Dunant, Sarah & Roy Porter (red.) (1996): *The Age of Anxiety*. London: Virago.
- Durkheim, Émile (1964): *The Division of Labour in Society*. New York: Free Press.
- Eco, Umberto (1994): "Apocalyptic and Integrated Intellectuals", in Lumley, Robert (red.): *Apocalypse Postponed*. Bloomington: Indiana University Press.
- Freud, Sigmund (1973): *Civilization and Its Discontents*. London: Hogarth Press.
- Furedi, Frank (1997): *The Culture of Fear*. London: Cassell.
- Giddens, Anthony (1994): "Living in a Post-Traditional Society", in Beck, Ulrich; Giddens, Anthony & Scott Lash (red.): *Reflexive Modernization – Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Glassner, Barry (1999): *The Culture of Fear: Why Americans are Afraid of the Wrong Things*. New York: Basic Books.
- Goode, Erich & Nachman Ben-Yehuda (1994): "Moral Panics: Culture, Politics and Social Construction". *Annual Review of Sociology*, 20:149-171.
- Hall, Stuart (1992): "The West and the Rest: Discourse and Power", in Hall, Stuart & Brian Gieben (red.): *Formations of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Hirschkop, Ken (1997): "Fear and Democracy: An Essay on Bakhtin's Theory of Carnival". *Associations*, 1:209-234.
- Hollway, Wendy & Tony Jefferson (1997): "The Risk Society in an Age of Anxiety: Situating Fear of Crime". *British Journal of Sociology*, 48 (2):255-265.
- Jacobsen, Michael H. (2002): "Review-essay: Frygtkultur i en angsttid". *Distinktion*, 5 [under udgivelse].
- Kierkegaard, Søren (1844/1993): *Begrebet angst*. København: Gyldendal.
- Luhmann, Niklas (1990/1997): "Risiko og fare", in *Iagttagelse og paradoks: Essays om autopoietiske systemer*. København: Gyldendal.
- Massumi, Brian (1993): "Everywhere You Want To Be: Introduction to Fear", in Massumi, Brian (red.): *The Politics of Everyday Fear*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McRobbie, Angela (1994): *Post-Modernism and Popular Culture*. London: Routledge.
- Merton, Robert K. (1936): "The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action". *American Sociological Review*, 1 (6):894-904.
- Mills, Charles Wright (1959): *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Schultz, Nancy L. (1998): *Fear Itself: Enemies Real and Imagined in American Culture*. Purdue: Purdue University Press.
- Thompson, Kenneth (1998): *Moral Panics*. London: Routledge.
- Tonboe, Jens Chr. (1997): "Princippet om kontrafaktisk fortolkning". *Dansk Sociologi*, 8 (2):63-81.
- Wilkinson, Iain (2001): *Anxiety in a Risk Society*. London: Routledge.

Note:

- * Denne artikel blev præsenteret ved sociologiuddannelsen på Aalborg Universitets femårsjubilæum, der fandt sted på samme dato som bisættelsen af Tore Jacob Hegland. Udover dette indlæg om frygt og risiko talte professor Margareta Bertilsson fra Københavns Universitet om 'Demokratiets elastik', mens adjungeret professor ved Aalborg Universitet Ottar Brox talte om 'Magt, kundskab og dårskab'. Alle tre indlæg forsøgte at forholde sig til og indskrive nutidens sociologi i de problematikker, der konfronterer såvel samfund som videnskab i det nye årtusinde. For god orden skyld bør det desuden bemærkes, at alle citater i dette indlæg er oversat fra originalsprog til dansk.